

ПРОБЛЕМИ ФАХОВОЇ СОЛІДАРНОСТІ ТА МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІКАЦІЙ ЧАСОПИСУ ТОВАРИСТВА ЛЬВІВСЬКИХ ДРУКАРІВ «OGNISKO» (1922–1939)

Ольга Палюх

*молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень
української періодики Науково-дослідного інституту пресознавства
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Висвітлено діяльність професійної спілки львівських друкарів «Ognisko» в обстоюванні робітничих прав працівників місцевих поліграфічних підприємств через прокламацію на сторінках власного пресового органу фахової єдності та міжнаціональної толерантності на тлі суспільно-політичної та економічної ситуації у міжвоєнний період.

Ключові слова: професійна спілка друкарів, часопис «Ognisko», фахова солідарність, міжнаціональна толерантність.

It was shown the activity of Lviv publishers union «Ognisko» in defending rights of workers of local printing companies by proclamation of professional unity and inter-ethnic tolerance on the background of the socio-political and economic situation in the interwar period in the pages of their own press authority.

Keywords: Lviv publishers union, «Ognisko» magazine, professional solidarity, inter-ethnic tolerance.

Отражена деятельность профессионального союза львовских печатников «Ognisko» в отстаивании рабочих прав трудящихся местных полиграфических предприятий путем прокламации на страницах собственного пресового органа профессионального единства и междунациональной толерантности на фоне общественно-политической и экономической ситуации в междувоенный период.

Ключевые слова: профессиональный союз печатников, журнал «Ognisko», профессиональная солидарность, междунациональная толерантность.

Період між Першою та Другою світовими війнами позначений для галичан-українців значними змінами в суспільно-політичному укладі у зв'язку з приєднанням краю до Польщі, спровокованим на цьому тлі загостренням міжнаціональних відносин і перманентними складнощами повоєнного економічного життя. В умовах «тісного

сусідства» гострою потребою стало віднайдення шляхів адекватного українсько-польського існування. У цьому контексті особливої уваги заслуговує досвід діяльності у Галичині багатонаціональних за своїм складом товариств, одним з яких була місцева фахова спілка друкарських працівників «Ognisko». Заснована у Львові ще 1875 р., ця професійна організація швидко поширила свій вплив на галицьких теренах: від 1895 р. входила до складу Союзу товариств друкарів, словолитників і суміжних спеціальностей Австро-Угорщини, а у відновленій Польській державі відіграла роль крайового товариства. Її офіційним друкованим органом став однойменний часопис «Ognisko», який упродовж 1895–1914 рр. виходив у Львові, у час воєнної інвазії його видавництво перебрали на себе краківські друкарі, а 1922 р. — вихід журналу було знову відновлено у столиці Галичини [9, с. 143]. Його матеріали є цінним джерелом до історії, зокрема, львівського і галицького друкарства кінця ХІХ — першої третини ХХ ст., не випадково зміст перших річників часопису за 1895–1900 рр. привернули свого часу увагу польської дослідниці Г. Тадеусевич [84]. Водночас не менший науковий інтерес становлять публікації 1922–1939 рр., які дають уявлення про фахові та міжнаціональні відносини всередині друкарської спільноти у цей період, що безпосередньо слугує метою нашої розвідки.

Домінуючою на сторінках «Ognisko» була фахова тема — вона анонсувалася у підзаголовку часопису: «Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów»* і розглядалася головню у двох площинах — освітній, де охоплювалися, насамперед, проблеми навчання молоді й підвищення кваліфікації вже працюючих, та виробничій, висвітлюючи трудові відносини у поліграфічних закладах міста, посередником у врегулюванні яких виступала професійна спілка друкарів. Водночас аналіз матеріалів часопису дає підстави стверджувати, що у контексті висвітлення основної теми на тлі суспільно-політичних протиріч та економічних негараздів у повоєнній Польщі у 1920-ті рр., а згодом — господарської кризи 1930-х рр., які повною мірою відобразилися на ситуації у друкарському промислі Галичини, спровокувавши ріст безробіття серед місцевих працівників та падіння їх добробуту, особливого значення

* «Часопис з питань друку і споріднених з ним професій» (тут і далі переклад з польської автора статті).

для друкарів різних національностей краю набули питання щодо подолання цих труднощів спільними зусиллями.

Фінансові проблеми початку 1920-х рр. — швидка девальвація польської валюти та різке зростання цін, неоднозначні урядові розпорядження у видавничо-друкарській сфері, як-от: рішення про централізацію державних замовлень на друкарську продукцію — розміщення їх, передусім, у поліграфічних фірмах Варшави, дозвіл на ввезення без мита з-за кордону книг мовами народів Польщі й натомість обкладання «цлом» «чужоземного» паперу на її теренах, а також дороговизна місцевого, що було причиною подорожчання місцевої видавничої продукції, цензурні утиски і закриття багатьох видавництв, зумовили актуалізацію питань «виживання» друкарства на східних кресах у публікаціях часопису, зокрема шпальти «Ognisko» у цей час рясніли промовистими заголовками: «Drożyzna» [«Дорожнеча»] [37; 101], «W obliczu krizysu» [«Перед обличчям кризи»] [21], «Krytyczny stan» [«Критичний стан»] [87], «Drożyzna a nasze płace» [«Дорожнеча і наші зарплати»] [61], «Drożyzna książki» [«Дорожнеча книжки»] [38], «Kryzys gospodarczy» [«Економічна криза»] [47] та ін.

Для працівників поліграфічних підприємств краю ці проблеми потенційно означали зниження заробітку та загрозу втрати праці. Складні економічні обставини диктували необхідність консолідації робітників друкарського промислу в обстоюванні своїх робітничих прав, що поставили своїм обов'язком місцеві професійні спілки — Товариство друкарів, словолитників і працівників суміжних професій у Галичині й Великому князівстві Краківському п. н. «Ognisko» у Львові (від 1927 р. — Товариство друкарів і працівників суміжних професій у Східній Малопольщі п. н. «Ognisko» у Львові [69] і створений на його основі у 1923 р. Львівський окружний професійний союз друкарів і працівників суміжних спеціальностей у Польщі з керівництвом у Варшаві, до якого як секції увійшли фахові організації допоміжного друкарського персоналу, літографів та палітурників [9, s. 231-232].

Вагомим чинником впливу у вирішенні тарифних питань при укладанні колективних угод між профспілками і підприємцями у міжвоєнні роки стали робітничі страйки. Так, оголошений профспілкою страйк у Львові, що розпочався у середині березня 1922 р., охопив усі друкарні міста і тривав десять днів [15; 102], а у травні ц. р. на

два тижні припинили роботу працівники всіх палітурень [14; 88]. Метою обох акцій було затвердження нових тарифів на виробничі процеси, які враховували б падіння грошової одиниці і дорожнечу.

Привернути увагу польського уряду до робітничих проблем мав страйк 5 і 6 листопада 1923 р. у Малопольщі, який, зокрема, підтримали працівники майже всіх друкарень, літографій і палітурень Львова та Перемишля [18]. Однак відчутних результатів здобуто не було, тому 25 листопада ц. р. друкарські працівники Львова знову оголосили страйк, який тривав чотири дні, за підвищення діючих розцінок й обов'язкове врахування в оплаті цінового показника, визначеного Головним статистичним управлінням у Варшаві [10; 28]. Проте вже на початку лютого 1924 р. власники друкарень відмовилися від попередньо досягнутих домовленостей враховувати індекс інфляції, мотивуючи це стабілізацією польської валюти, що невдовзі спричинило затяжну 47-денну кризу у місцевих виробничих відносинах [5; 30].

Проявлена під час страйків єдність працівників львівських і галицьких друкарень доводила, що фахова солідарність є найбільш дієвим засобом в обстоюванні робітниками своїх прав, адже чимало підприємців уже в перші дні протесту йшли на поступки, укладаючи з профспілкою відповідні угоди. Але окремі з них намагалися протистояти вимогам працівників, використовуючи під час протестних акцій працю учнів і штрейкбрехерів. Автори часопису повідомляли про різні некоректні домовленості між видавцями і власниками друкарень, як-от: друкувати «спільний» часопис (йдеться про видавання «Dziennika Wspólnego» редакціями газет «Słowo Polskie», «Chwila» та «Kurjer Lwowski») чи залучати до складання членів редакцій (так вчинили співробітники «Громадського Вістника») [102], або ж маніпулювати працівниками поліграфічних фірм, користуючись їх важким матеріальним становищем та фінансовою залежністю. Так, у 1924 р. від підписання тарифної угоди з профспілкою категорично відмовився керівник друкарні Ставропігійського інституту О. Яськов, якому вдалося залякати персонал друкарні негайним звільненням [29; 70].

Через публікації у власному пресовому органі профспілка вела регулярну пропагандистську роботу серед працівників поліграфічних установ, роз'яснюючи важливість професійної консолідації та членства у фаховій організації. Історичну знаковість мали

матеріали часопису, присвячені першому страйку друкарів у Львові в січні 1870 р., в яких детально висвітлювалися урочистості, організовані спілкою «Ognisko» до цієї дати, а в традиційно друківаних з цього приводу в перших номерах часопису статтях [7; 22; 23; 50] розповідалося про причини його вибуху і перебіг, возвеличувалася роль тих, хто стояв біля витоків професійного руху в середовищі місцевих друкарів, та водночас проводилися паралелі із сучасністю. Так, в одному з дописів А. Бобер зазначав: «Rocznica zmowy jest naszym świętem organizacyjnym. Rok rocznie czcimy tych wszystkich kolegów naszych, który przez pierwszy strejk drukarzy lwowskich wskazali nam drogę walki ... o nasz byt»* [19].

Важливе смислове навантаження несли також публікації до Першотравня — дня міжнародної солідарності трудящих [13; 20; 82; 83], в яких розкривався зміст цього свята як демонстрації класової єдності робітників усіх країн, заклиалося місцевих поліграфістів відмовитися у цей день від праці та взяти участь в організованих профспілками маніфестаціях.

Важким наслідком економічних негараздів повоєнних років було масове безробіття серед працівників друкарської справи у Галичині. За даними «Ognisko», численність безробітних членів спілки часто була критичною для існування товариства. Наприклад, так змальовувалася ситуація із безробіттям у 1925 р.: «U nas we Lwowie liczba bezrobotnych przekroczyła już cyfrę przeciętną, równocześnie i personal pomocniczy znachodzi się bez pracy.

Przemysł i Stanisławów posiada bezrobotnych drukarzy a ilu ich błąka po miastach i miasteczkach naszych nie wiemy dokładnie, ale dość często otrzymujemy rozpaczliwe listy nie członków organizacji, proszących o danie im pracy we Lwowie!»** [8], а наприкінці 1931 р. вона стала взагалі загрозливою — безробіття охопило половину

* «Річниця змови є нашим організаційним святом. Щороку ми вшановуємо всіх тих наших колег, які через перший страйк львівських друкарів вказали нам шлях боротьби ... за наше існування».

** «У нас у Львові кількість безробітних серед друкарів перевищила вже середньостатистичну цифру, водночас і допоміжний персонал не має роботи. Перемишль і Станиславів мають безробітних друкарів, а скільки їх блукає у містах і містечках наших — точно не знаємо, але доволі часто отримуємо розпачливі листи від не членів товариства, які просять знайти їм роботу у Львові!».

складу спілки — 249 осіб [35]. Зокрема, в умовах фінансового дефіциту 1933–1935 рр. видання часопису було фактично припинене — 1933-го і 1934-го вийшло лише декілька номерів-одноднівків, 1935 р. — взагалі не виходив, а щомісячний випуск відновився тільки у вересні 1936 р. Зі шпальт часопису лунали заклики до фахової робітничої єдності, проявом якої слугувала вчасна і регулярна сплата членських внесків, що забезпечувало надання допомоги безробітним колегам і їхнім сім'ям.

Лихом 1920–1930-х рр. стало множення на теренах Галичини т. зв. «нетарифікованих» поліграфічних фірм, які засновувалися без узгодження з Корпорацією промисловців поліграфічних підприємств та не укладали колективних угод з профспілкою друкарів. Користуючись безвихідним матеріальним становищем робітників, підприємливі ділки від поліграфії нещадно і задешево експлуатували фахівців та прийнятих для навчання учнів. На таких підприємствах не дотримувався 8-годинний робочий день, а праця, що тривала десять і більше годин, оплачувалася за найнижчими тарифами [24]. Діяльність «нетарифікованих» підприємств також створювала сприятливі умови для «брудної» конкуренції на ринку друкарських послуг, адже, використовуючи у виробництві найдешевші матеріали та некваліфіковану працю, вони суттєво знижували ціни на продукцію та, водночас не забезпечуючи її належної якості, наносили непоправну шкоду іміджу місцевої поліграфії [33; 78; 80]. Зокрема йшлося про низку видань, як-от: «Kalendarzyk listonosza» [33], який вийшов в Університетській друкарні, «Przegląd Graficzny», який видали Ісидор і Хаїм Школьники в Рогатині [80], та навіть про таке фундаментальне наукове видання як «Українська Загальна Енциклопедія»* [95], яка з'явилася друком у Станіславові, якість

* Відзначимо, що думки з приводу поліграфічного виконання УЗЕ різнилися. Так, в «Ognisko» зазначалося: «Wywały okresy, że i inne poważne wydawnictwa drukowały tam swoje prace — ostatnio Українська Encyklopedia (jest to wielkie, bardzo cenne, monumentalne wydawnictwo, które jednak pod względem wykonania technicznego wyszło po prostu hordalnie! — przyp. red.)...» [Були періоди, коли й окремі солідні видавництва друкували там свої видання — останньою «Українська Енциклопедія» (це велике, дуже цінне, монументальне видання, яке, однак, з погляду технічного виконання вийшло просто жакливо! — прим. ред)]. Натомість в українській пресі лунали схвальні відгуки, зокрема М. Гнатишак зазначав:

яких бажала бути кращою. Особливо ускладнилося становище із поширенням «нетарифікованих» закладів після прийняття закону від 7 червня 1927 р., за яким друкарство належало до вільного промислу, що дало можливість закладати друкарні, літографії, папітурні особам без відповідного професійного вишколу і знань [93], та призвело до збільшення їх кількості у краї. Зокрема, за відомостями «Ognisko», до середини 1930-х рр. лише у Львові постала майже сотня таких закладів [42]. У пресовому органі галицьких друкарів наголошувалося, що тільки спільний локаут місцевими поліграфістами цих закладів допоможе їх знищити.

Побіч з об'єктивними економічними та суспільно-політичними чинниками фаховому об'єднавчому процесу львівських і галицьких поліграфістів у 1920–1930-ті рр. водночас значною мірою шкодили також конфлікти безпосередньо в середовищі самого робітничого руху. Показовою у цьому плані була суперечка за лідерство між двома друкарськими спілками у Варшаві в 1920-ті рр., що спричинило послаблення зв'язку провінційних організацій із центральним проводом та відтермінувало вирішення багатьох актуальних для працівників друкарського промислу краю питань (як, наприклад, питання координації спільних зусиль в обстоюванні робітничих прав та працевлаштування в інших місцевостях Польщі і закордоном) [16; 17; 49; 89]. Маючи за плечима досвід роботи в загальноавстрійському союзі друкарів, профспілкою «Ognisko» через власний пресовий орган активно толерувалася тема створення потужної фахової організації на теренах Польщі, а її представники брали діяльну участь у всепольських робітничих з'їздах поліграфістів, як-от: п'ятому та шостому з'їздах друкарських спілок у Варшаві 1922 р. і 1924 р. [64; 86; 96], у сьомому з'їзді у Львові 1926 р. [92], 1928 р. — у восьмому в Познані [48], перебіг і резолюції яких друкувалися в часописі.

«На особливу ж увагу заслуговує технічне вивінування книжки: папір, друк, багатий і взірцевий ілюстраційний матеріал та прегарно виконані мапи й табелі» (*Гнатюшак М.* Українська Загальна Енциклопедія / *М. Гнатюшак* // Дзвони. — 1931. — Ч. 4/5. — С. 340). Повідомлялося також, що Українське товариство прихильників книги в Празі включили УЗЕ до п'ятірки найгарніших українських книжок, які вийшли 1933 р. (Найгарніші українські книжки // Назустріч. — 1934. — Ч. 11. — С. 5).

Неоднозначно складалася ситуація й у професійному русі поліграфістів на теренах Галичини: наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. тут, побіч з «Ognisko», почали діяти т. зв. «жовті» робітничі організації — фахові спілки, які пропагували серед робітників «угодовство з капіталом» [97; 103]. Це, зокрема, — відділення єврейського Професійного союзу друкарських працівників у Польщі («Oddział Związku zawodowego robotników drukarskich w Polsce») та Професійний союз працівників поліграфічного промислу («Związek Zawodowy Robotników Przemysłu Poligraficznego»), що був філією Союзу професійних спілок у Познані («Związek Związków Zawodowych» («Z.Z.Z.») [99]. Обидві організації часто вели наклепницьку кампанію супроти спілки «Ognisko» [45], закликали робітників до «порозуміння» із власниками поліграфічних підприємств, що насправді означало пристання на умови праці й оплати, які нав'язувалися підприємцями, а у час страйків були «постачальниками» для місцевих друкарень штрейкбрехерів. Так, у січні 1934 р. обидва товариства підтримали оголошений спілкою «Ognisko» страйк львівських друкарів, однак уже невдовзі керівники «Z.Z.Z.» підписали договір з Корпорацією власників поліграфічних фірм про зниження на п'ять відсотків обов'язкового для Львова мінімуму оплати праці, таким чином повною мірою задовольнивши вимоги власників друкарень [43].

Керівництво професійної спілки «Ognisko» та Львівського окружного професійного союзу друкарів і працівників суміжних спеціальностей у Польщі через часопис неодноразово зверталося до місцевої друкарської спільноти із закликами про вступ до їхніх лав. Як зазначалося в одному з гасел, перед Першою світовою війною до друкарського товариства в Галичині не належало лише чотири відсотки від загальної кількості місцевих поліграфістів — переважно це були особи, виключені з нього через певні причини або ж штрейкбрехери. Всі інші належали до товариства, сплачували внески і працювали згідно із затвердженими у ціннику умовами. Натомість у повоєнний час організаційні відносини значно погіршилися: «Dziś zaledwie w kilkunastu miastach mamy swoich członków. W szeregu innych miast panują dotychczas stosunki niecennikowe»*. Зі шпальт часопису лунав заклик: «Robotnicy drukarscy!...

* «Нині заледве в кільканадцяти містах маємо своїх членів. У шерезі інших міст панують донині «неціннікові» взаємини».

Очкнижце сїє з летаргу, в котрым обожєтнїє од лат дзїєсїєцїу позостаетєє!

Памїєтаетєє о тем, їз прачуєає на варунках нїєцєннїєкєвєх нїєтїлкє крїзвдзїєтє сїєбє, свєєє жєнє є дзїєчїє, алє крїзвдзїєтє ї нас, гдїз позбавїєтєє нас прачє, вєкєнужає яє грубо танїєє од нас!...

Памїєтаетєє, їз солїдарнєсїєа звїєчїєжїмє Вазьєх нїєцнєх вьзїєскїєвачьї!

Згласзаетєє сїєє вшьзєсєє. Чекамє!»* [62].

У вїдєзваз «Одєзвє до товєрєшьї друкєрскїєх стєєжаєчїєх позєє насзєє Органїзаетєє»** [55], «Вєзвєанїє до товєрєшьї друкєрьї ї їнтрєлїгєтєрєв, стєєжаєчїєх позєє Органїзаетєє»*** [91], «Одєзвє до вшьзтїєкїєх нїєзєргєнїзєвєнєх Товєрєшьї друкєрскїєх»**** [56] та їн. роз'єснєвалєсєє, якїє прєєвєагїє даєє члєнствє у профспїлцї: по-пєршє, вєнє борєтєсєє зє добрєбут свєєїєх члєнїєв шьлєах прєєвєдєннєє тарїєфнїєх прєєтєстїєв, уклєдєннєє колєктїєвнїєх угєд, обстєєвєннєє кращїєх умєв прачїє ї оплєтїє та постїєжнїєм наглєдєм зє їїх дєтрїєманнєєм; по-друкєє, кєнтрєлєє вїєкєнєннєє прачєдєвцєємїє нєрм рєбїтнїєчєгє зєкєнєдєвєствє, яє-єт: зєкєнїєв прєє 8-гєдїєннїєє дєнєє прачїє, прєє вїд-пєстєкє, прєє охєрєнєу прачїє жїєнок ї нєповнєлїтнїєх, а тєєж борєтєсєє зє рєзшїєрєннєє колєє їєгє стєєтєє, яєк напрїєкєд, щєєдєє забєєзпєчєннєє рєбїтнїєкїєє на старїєсїєє та у вїєпадєкє нєпрєчєздатнєсїє; по-трєтєє, спїлєкєє надаєє свєєїєм члєнєм матєрїєальнєу дєпємєгєу у вїєпадєкє бєз-рєбїтїєє, хвєрєбїє, прєєрїєзду на рєбєтєу в їншєу мїєсєєвїєсїєє, у зв'єзєкє з їнвєлїднїєсїєє, смєртєу, дєпємєгаєє сїєрєтєм — дїєєм померлїєх члєнїєв, пїдтрїємєє пїд час стрїєкєу та їн. Крїєм зьєгє, вєказувєлєсєє, щєє вєсїє

* «Друкєрськїє рєбїтнїєкїє!...

Огєємєтєєє з лєтєргїєє, в яєкїєє вїєд дєєсєєтєє рєкєєв апєтїєчнє прєєбєєвєаєтєє!

Пам'єтаетєє прєє тєє, щєє, прачуєєчїєє на нєтарїєфнїєх умєвєх, вїє нє тїєлкїє крїєвдїєтєє сїєбє, свєєїєх друкєрїєєкїєє ї дїєчїє, алє крїєвдїєтєє ї нас, тєєму щєє вїє позбавїєтєєє нас рєбєтїє, вїєкєнужаєє їїє знєчєнє дєшєєвшєє вїєд нас!...

Пам'єтаетєє, щєє солїдарнїєсїєє мїє прєємєєжєємєє Вєшїєх нїєцїєх вїєзїєскуєвачїєв!

Згєлєшуйтєєє вєсїєє. Чєкєємє!».

** «Вїдєзвє до товєрїєшїєв-друкєрїєв, яєкїєє прєєбєєвєаєтєєє позєє нашєєю Органїзаетєєє».

*** «Зєклїєкєє до товєрїєшїєв-друкєрїєв та їнтрєлїгєтєрїєв, яєкїєє прєєбєєвєаєтєєє позєєє оргєнїзаетєєє».

**** «Вїдєзвє до вєсїєх нєєргєнїзєєвєнїєх товєрїєшїєв-друкєрїєв».

члени профспілки отримують безкоштовно власний пресовий орган та інші спілчанські видання (статут, правила, звіти тощо). Щоб скористатися цими можливостями, кожен член повинен вчасно сплачувати внески залежно від величини заробітку [44].

З метою широкого залучення львівських і галицьких працівників поліграфічного промислу до місцевих друкарських товариств та спонукання їх до зацікавлення суспільно-політичним життям в державі проводилися акції із прийняття нових членів на пільгових умовах, без сплати вступного внеску. На шпальтах часопису друкувалися об'яви-звернення до колишніх членів цих спілок та до тих, хто з якихось причин уникав участі в них. Такі акції, наприклад, було розгорнуто у вересні 1924 р. — січні 1925 р. згідно з рішенням шостого з'їзду Професійної спілки друкарів і працівників суміжних спеціальностей [86], у 1932 р., згідно з рішенням позачергових загальних зборів «Ognisko» [55], а також у вересні 1937 р. у зв'язку з прокламацією Центральної комісії професійних спілок [6; 90; 100]. Зокрема, пропагандистська вступна кампанія 1937 р. дала відчутний результат під час підписання, згідно з новими законодавчими змінами, колективного договору з власниками поліграфічних підприємств на початку 1938 р., бо через притік свіжих сил і виявлену однотайність робітників вдалося уникнути страйку [12].

Водночас підприємці чинили спроби роз'єднати робітничі лави — одним із засобів тиску, стверджувало «Ognisko», була «актуалізація» ними національного питання. Так, обстоювання друкарською профспілкою робітничих прав і прагнення унормування виробничих відносин у галицькому друкарстві розглядалися у низці українських часописів («Українські Вісти», «Новий Час») як зумисна боротьба проти українських друкарень [77]. Услід за польськими «національно орієнтованими» часописами, які нав'язували думку, що працівники місцевих поліграфічних підприємств, домагаючись покращення умов праці і оплати, нищать польську культуру на Східних кресах, подібне доводили щодо нищення української та єврейської культур, й загалом друкарської справи, також окремі українські та єврейські часописи: «To samo ćwierkają robotnikom drukarskim różni polscy, ukraińscy i żydowscy «rycerze przemysłu» drukarskiego, mówiąc nie tylko o «strzałach» w kulturę w ogóle, ale i o «upadku» przemysłu drukarskiego, spowodowanego przez «nadmierne»

żądania robotników...»*. Автори часопису «Ognisko» відкидали ідею створення фахових спілок на національному ґрунті, вважаючи, що це привело б лише до ще безкарнішого визиску працівників у «своєму гетто», та закликали не укладати якихось особливих, специфічних, «національних» тарифів, різних для поляків, українців та євреїв. Наголошувалося, що своїми протестними акціями спілка прагне здобути нормальні умови життя для працівників і працівниць поліграфічної сфери незалежно від національності, віровизнання чи політичних переконань [77].

Прокламація національної рівності значною мірою обумовлювалася просоціалістичним напрямом спілки «Ognisko» — багато її членів були у лавах Польської соціалістичної та Української соціал-демократичної партій, єврейської організації БУНД, а зі шпальт пресового органу друкарів лунала агітація підтримати видавання часопису польських соціалістів «Dziennik Ludowy» [53]. Хоча часопис і декларувався як фаховий орган з друкарської справи, вочевидь повністю уникнути обговорення на його сторінках між-національних проблем було неможливо, вони тим чи іншим чином порушувалися у контексті висвітлення основної професійної тематики.

Так, аналізуючи причини росту безробіття серед місцевих поліграфістів у повоєнні 1920-ті роки, автори часопису звертали увагу на ті політичні чинники, які впливали на ситуацію у видавничо-друкарській справі Галичини, й, передусім, йшлося про цензурні утиски і закриття багатьох українських видань: «Takiego dużego procentu bezrobotnych, jak obecnie, dawno nie pamiętamy... Przytem, z powodu policyjnego zamknięcia gazet i czasopism ukraińskich, kilkudziesięciu kolegów straciło pracę»** [26]. При цьому його дописувачі відкрито виявляли свою політичну позицію — А. Бобер, не криючись, звинувачував у засиллі безробітних польський уряд: «Główna przyczyna bezrobocia u nas, to bezmyślna i nieodpowiedzialna

* «Те ж саме цвірінчать друкарським працівникам різні польські, українські та єврейські «лицарі поліграфічної промисловості», говорячи не тільки про «постріли» в культуру загалом, а й про «занепад» поліграфічного промислу, викликаного «надмірними» вимогами робітників...».

** «Такого великого відсотка безробітних як тепер давно вже не пам'ятаємо... Причому через поліцейське закриття українських газет і журналів декілька десятків працівників втратило роботу».

polityka rządu»* [11], а П. Буняк, який найімовірніше друкувався тут під криптонімами *p.* і *pb.*, висловлював протест проти закриття у 1922 р. часопису «Вперед» — пресового органу українських соціалістів у Львові: «Przeciw zamknięciu jedynego pisma robotniczego zakładamy najenergiczniejszy protest i wzywamy władze, ażeby cofnęli ten zakaz!»** [31], наголошуючи, що кожне розпорядження про закриття пресових видань найболючіше відображається на працівниках друкарської справи, бо через це щоразу втрачає роботу кільканадцять або й кількадесят робітників.

Одним із найбільш непередуманих урядових рішень вважалося надання дозволу на безмитне ввезення з-за кордону видань мовами народів Польщі, що робило вигіднішим їх друк поза межами держави, таким чином позбавляючи замовлень регіональні поліграфічні підприємства та праці багатьох їхніх робітників [54; 65]. На відміну від інших польськомовних часописів на сторінках «Ognisko» ця тема порушувалася стосовно як польської, так і української книги: «W całej tej akcji mówi się tylko o książce polskiej. Niema żadnej wzmianki o książce ukraińskiej. A wiemy przecież, że zagranicą drukuje się całe masy tych książek, zalewając niemi obszary ukraińskie podległe Polsce. Z powodu tego całe rzesze pracowników ukraińskich, pozbawione są pracy, a zakłady graficzne ukraińskie i polskie, w których te roboty bez przeszkód żadnych mogą być drukowane ... stoją pustką. Żądamy więc nałożenie cła i na książki ukraińskie!»*** [98].

При висвітленні конфліктних виробничих ситуацій на польських, українських чи єврейських поліграфічних підприємствах автори часопису доводили, що корінь зла лежить не в національних відмінностях, а суто в площині класових інтересів. У публікаціях

* «Головна причина безробіття в нас — це бездумна і безвідповідальна політика уряду».

** «Проти закриття єдиного робітничого часопису висловлюємо найгячіший протест і закликаємо владу відмінити цю заборону!».

*** «Загалом у цій акції йдеться тільки про польську книгу. Немає жодної згадки про українську книгу. Але ми знаємо, що закордоном масово друкуються ці книжки, заповнюючи ними українські простори, підлеглі Польщі. З цієї причини цілі натовпи українських працівників позбавлені праці, а українські і польські поліграфічні підприємства, в яких ці роботи без жодних перешкод можуть виконуватися, ... стоять порожніми. Отже, ми вимагаємо накладення мита і на українські книжки!».

інформувалося про намагання власників львівських і галицьких поліграфічних підприємств усілякими способами знижувати заробітки працюючих, збільшувати тривалість робочого дня, скорочувати відпустки і не виплачувати відпускних, набирати, замість кваліфікованих працівників, понаднормову кількість учнів. Наводилися численні приклади несправедливого ставлення до робітників, як-от: з боку власника друкарні Уділової А. Гоявічинського [63], який відмовлявся враховувати у відпускних виплатах вихідні дні; спадкоємців львівських підприємців І. Беднарського [79] та А. Гольдмана [58], що «забули» про дані їхніми батьками робітникам зобов'язання, не дотримувалися 8-годинного режиму праці та урізали їм зарплатню; очільників закладу «Książnica-Atlas», які, мотивуючи кризою, поступово усунули від керівництва й звільнили з роботи фахівців із об'єднаної з нею друкарні «Grafija» [34].

Серед українських друкарень найбільше нарікань лунало на дирекцію друкарні Ставропігійського інституту на чолі із згаданим вище О. Яськовим, який не тільки не рахувався з вимогами друкарського персоналу, але своєю «фаховістю» довів одне з найстаріших і у недавньому минулому вірцеве поліграфічне підприємство Львова до занепаду [29; 39; 68; 70; 71].

Протиправно чинив щодо своїх підлеглих й керівник палітурні Наукового товариства імені Шевченка С. Гевак, який, незважаючи на укладені тарифні угоди зі спілкою «Ognisko», самовільно зменшував заробітки працівникам, а незгідним погрожував звільненням. Крім цього, зловживаючи своїм становищем, набирав без узгодження з Бюро посередництва праці нових робітників та здавав в оренду конкурентам робоче обладнання палітурні [25]. Повідомлялося також про низьку зарплатню й перевищення численності учнів у друкарні «Біблос» [41; 72; 73] та в провінційних друкарнях — оо. Василіан у Жовкві [74; 75], Л. Данкевича в Станиславові [59] й, особливо, на поліграфічних підприємствах Коломиї [46; 52].

Свосерідним відображенням виробничих і міжнаціональних проблем слугували публікації, автори яких апелювали до безпосередніх учасників видавничо-друкарського процесу — до видавців і, насамперед, тих, хто на словах проголошував національно-патріотичні гасла, а друкувати свої видання віддавав у «нетарифіковані» друкарні. Як інформувалося в «Ognisko», деякі українські видавці продовжували співпрацювати з друкарнею Ставропігійського інституту,

крім того, цю «нетарифіковану» виробничу установу підтримував польський уряд, віддаючи сюди замовлення на підручники для польських, українських і утравквістичних шкіл [66], підігрівуючи таким чином віддавна існуючі політичні суперечності всередині галицького соціуму: «Z prawdziwym żalem należy stwierdzić, iż Jaśkowowi czyni wszelkie ustępstwa rząd polski, który na wzor b. rządu austriackiego popiera partję moskalofilów, wygrywając ją przeciwko Ukraińcom.

...nieliczni wprawdzie wydawcy ukraińscy, oddają roboty do Jaśkowa, mimo, iż jest to drukarnia przeciwnej partji politycznej i mimo świadomości, iż drukarnia ta jest bojkotowaną przez zorganizowanych pracowników drukarskich...

Mamy jednak nadzieje, iż Kuratorjum szkolne ... cofnie swoje roboty z tej drukarni i odda innej cennikowej a wówczas i żale nasze wypowiedziane pod adresem władz ustaną»* [68].

Про нагальність вирішення цього питання свідчить те, що у жовтні 1925 р. українські представники товариства навіть скликали спеціальну конференцію за участі українських літераторів, журналістів і видавців та прийняли ухвалу: по-перше, всі українські видавці повинні розірвати відносини з друкарнею Ставропігійського інституту, бо її бойкотують організовані робітники, оскільки вона є «нетарифікована», виконує роботи некваліфікованими силами і завдяки цьому українське національне надбання, яким є Ставропігійський інститут, приречений на повільний занепад; по-друге, всі українські видавці повинні віддавати свої замовлення до українських тарифікованих друкарень або туди, де працюють українські організовані робітники; по-третє, Товариство українських емігрантів повинно зайнятися персональною перевіркою

* «З правдивим жалем треба констатувати, що польський уряд йде на усіякі поступки Яськову, який за прикладом колишнього австрійського уряду підтримує партію москвофілів, використовуючи її проти українців.

...нечисленні, щоправда, українські видавці, віддають роботи до Яськова, незважаючи на те, що це друкарня протилежної політичної партії і не усвідомлюючи, що цю друкарню бойкотують організовані друкарські працівники...

Маємо, однак, надію, що Шкільна кураторія ... відкличе свої роботи з цієї друкарні і віддасть до іншої, тарифікованої, а тоді й наші скарги, висловлені на адресу властей, припиняться».

складачів, які працюють у Ставропігійській друкарні та видають себе за емігрантів з Великої України [68].

Однак, як згодом відзначалося, попри виголошені на цій конференції палкі промови та звернення окремих представників українських видавничих кіл до О. Яськова щодо налагодження контакту з професійною спілкою «Ognisko», на які вони отримали категоричну відмову, далі жодного кроку не було вчинено. З цього приводу невідомий дописувач дорікав провідникам української спільноти: «Niemal wszyscy robotnicy ukraińscy opodatkowani są na cele narodowe i wszyscy solidarnie słuchają swoich ludzi czołowych, stojących u steru społeczeństwa ukraińskiego. Żaden apel ich nie zostaje nigdy bez echa.

Ale gdy robotnicy drukarscy zaapelowali do nich, by przez oddawanie robót swych do cennikowych drukarni ukraińskich ewentualnie polskich lub żydowskich, dopomogli robotnikom drukarskim do zmuszenia dzierżawcy moskalofilskiej drukarni, by tenże uznał i podpisał cennik drukarski — poza słowami nie doczekali się od nich do dnia dzisiejszego — czynu!»* [66].

Звинувачення представників друкарських спілок, насамперед, лунали на адресу таких відомих українських суспільних і політичних інституцій, як товариство українських народних учителів — «Взаїмна поміч українського учительства», яке, з одного боку, закликало педагогів до солідарності та до боротьби з існуючим політичним устроєм, і в той же час продовжувало друкувати свій фаховий пресовий орган «Учительське слово» у «нетарифікованій» Ставропігійській друкарні, та Української соціалістично-радикальної партії, яка друкувала тут 1928 р. свою газету «Громадський голос»,

* «Майже всі українські робітники сплачують внески на національні цілі і всі солідарно слухають своїх очільників, які стоять біля керма українського суспільства. Жоден їхній заклик ніколи не залишається без відгуку.

Але коли друкарські робітники звернулися із закликом до них, щоб через віддання своїх замовлень до тарифікованих українських друкарень, можливо, польських чи єврейських, допомогли друкарським працівникам змусити орендаря москвофільської друкарні визнати і підписати друкарські тарифи, — крім слів так і не дочекалися від них до тепер якоїсь дії!».

на сторінках якої за абсурдним збігом обставин регулярно порушувалися питання профспілкового і робітничого руху. Невідомий автор часопису з гіркотою зауважував, що цілком незрозуміло: чому відомі люди на словах пропагують одне, а на ділі чинять цілком інакше, та підсумував: «Słowa i czyny! Jakżeż daleko odbiegają one od siebie!»* [67].

Контент міжнародних відносин безпосередньо у лавах друкарської спілки виражався через пропаганду у публікаціях часопису рівноправ'я робітників усіх націй та їх класової єдності. Примітними у цьому плані є його матеріали про відзначення важливих дат у житті друкарської громади Львова і Галичини, про святкування ювілеїв профспілки і вшанування багаторічної праці її членів.

Однією з таких подій стало відзначення 350-річчя української друкованої книги, святкові урочистості до якого ініціювало українське коло товариства «Ognisko». Їх висвітленню на сторінках фахового пресового органу було присвячено низку публікацій, починаючи від «дрібної» інформації, як-от: оголошення про підготовку до ювілейних святкувань у Львові українськими друкарями [85], анонсу виставки стародавньої української книги у Національному музеї [94], повідомлень про вихід і зміст спеціального випуску «Старої України» [4] та ювілейної книги «Свято української друкованої книги» [3] і закінчуючи більш ґрунтовними матеріалами — статтею П. Буняка, присвяченою пам'яті українського першодрукаря І. Федоровича, підготовленої на основі наукової розвідки І. Огієнка, вміщеної у спецвипуску «Старої України» [27], та репортажем зі святкової Академії, влаштованої у травні 1924 р. українськими друкарями у залі Народного дому [81]. Зокрема, у вміщеному відгуку підкреслювалася не тільки чудова організація святкувань, а й те, що разом з українськими в них взяли участь польські друкарі, тим самим наочно довівши, що попри поліційні репресії української книги у 1920-ті рр. симпатії робітничого загалу, і в тому числі польських робітників, — на боці українців. Як позитивний крок в українсько-польських відносинах відзначала появу цих матеріалів на сторінках «Ognisko» найстаріша у Львові українська газета «Діло», вважаючи це «одним із доказів, що високо-свідоме львівське українське друкарське

* «Слова і вчинки! Як же далеко вони розходяться один від одного!».

робітництво отримує вкінці у загальній організації своєї професії належну йому пошану і вплив» [2].

Прагненням до міжнаціонального консенсусу позначені також матеріали на пошану ювілярів друкарського фаху. Так, 1925 р. товариство святкувало 50-річний ювілей трудової діяльності одразу семи своїх членів — Давида Фюрстера, Рудольфа Гаулера, Осипа Гузара, Францішка Катнера, Яна Медицького, Францішка Меліви та Яна Захаріяша Зембінського. Як зазначалося, цей ювілей був особливим, бо до грона ювілянтів входили представники різних національностей — четверо поляків, єврей, українець та німець, що вкотре доводило: «... organizacja nasza stoi ponad narodowość, ponad wyznanie a w zgodzie i harmonji dąży do wytkniętego celu braterstwa ludów»* [60].

Яскравою демонстрацією фахової єдності і міжнаціональної толерантності стали влаштовані 1926 р. урочистості з нагоди 50-літнього ювілею спілки «Ognisko», які відбулися за участю міського голови Львова Ю. Ноймана, очільника Корпорації власників львівських друкарень Л. Вісьнєвського і трудової громадськості міста, представленої делегаціями від більшості професійних спілок, політичних партій та пресових органів, а також гостей від робітничих організацій з інших місцевостей Польщі і Галичини, зокрема з Варшави, Кракова, Познані, Лодзі, Катовіц, Станіславова та Перемишля.

З урочистою промовою, виголошеною польською і частково українською мовами, що мало свідчити про багатонаціональність складу товариства, до присутніх звернувся тогочасний його голова А. Кусик, який високо оцінив внесок усіх членів спілки у її розбудову: «Товариші — ми горді з успіхів нашої організації, одначе ми повинні тямити, що ми їх досягнули спільними силами і спільною працею.

До боротьби станув друкар: Поляк, Українець і Жид — станули дружно, готові на жертви і посвяту, бо знали, що тут йде про їхнє існування» [51].

Беззаперечним доказом віддавна тісної міжнаціональної співпраці у товаристві була видана до його річниці одноднівка «Друкар», яка дає підстави стверджувати, що паралельно з польською назвою спілки «Ognisko» побутувало також українське її найменування «Огнище», та лише одним невеликим переліком поданих тут

* «...наша організація стоїть понад національністю, понад віровизнанням та в злагоді і гармонії прагне до наміченої мети братерства народів».

прізвищ демонструє, що від «самого засновання «Огнища», а навіть ще перед ним, в організації брали дуже активну участь українські друкарі» [1].

Відзначимо також, що, незважаючи на те, що у рік свого 60-літнього ювілею часопис не виходив через скрутне фінансове становище спілки, до цієї дати товариство у книжково-журнальному форматі все ж видало одноднівку — «Ognisko. Jednodniówka wydana z okazji 60-lecia istnienia Stowarzyszenia drukarzy i pokr. Zawodów dla Małopolski Wschodniej «Ognisko» we Lwowie. 1875–1935» [57], автором центрального нарису про її минуле і «сьогодення» спілки безпосередньо у 1926–1935 рр. був український друкар П. Буняк [32].

Оскільки в «Ognisko» була велика кількість українців, то висувалися навіть пропозиції зробити пресовий орган товариства двомовним. 1923 р. таку думку на шпальтах часопису висловив дописувач під псевдонімом Strichpunkt, мотивуючи тим, що це сприяло б зближенню друкованого органу з працюючими масами, для яких він призначений, заохотивши до роботи тих, хто тримається відокремлено, і створило б атмосферу більшого взаємного і саморозуміння [76]. Натомість автор під криптонімом G. вважав, що, якщо враховувати всі представлені національні групи в організації, то доцільним було б надати також одну шпальту для дописів єврейською мовою, але друкарські працівники єврейської національності цього не домагаються, бо їх є надто мало, і, зрештою, вони розуміють польську мову. Наголосив також, що «Ognisko» не порушує національних питань, а тільки фахові, й тому має видаватися тою мовою, яку всі розуміють [40].

Питання двомовності газети обговорювалося також на зборах спілки — на річному зібранні 1929 р. у відповідь на запит члена товариства О. Галушки про можливість видання утравкістичного часопису його редактор А. Бобер зауважив, що немає ніяких упреждень, якщо автори подаватимуть свої публікації рідною мовою [36]. Однак дво-тримовний варіант так і не було реалізовано: аж до припинення свого виходу у вересні 1939 р. у зв'язку із зайняттям Галичини Червоною армією пресовий орган галицьких друкарів виходив виключно польською мовою.

У підсумку зазначимо: публікації пресового органу професійної спілки львівських і галицьких друкарів «Ognisko» засвідчують, що через складні суспільно-політичні та економічні обставини міжвоєнної,

які позначилися у друкарському промислі Галичини зростанням безробіття та зниженням життєвого рівня його працівників, особливого значення для працівників місцевої поліграфії набули питання фахової солідарності та міжнаціональної толерантності як головні чинники впливу в обстоюванні робітничих прав. Необхідність фахової єдності яскраво проявилася під час дебатів із власниками друкарень щодо колективних угод та страйкової боротьби, а також у контексті допомоги і підтримки безробітних колег. Водночас плекання у товаристві міжнаціональної рівності сприяло залученню до його лав працівників різних національностей, зокрема численної громади українських друкарів, що додатково посилювало його позиції і вплив при розв'язанні конфліктних виробничих ситуацій та доводило можливість порозуміння і співпраці на тлі гострих польсько-українських відносин у 1920–1930-х рр.

1. Друкарське свято // Друкар. — Львів, 1926. — С. 1-2.
2. Орган друкарів про українське культурне свято // Діло. — 1924. — 25 трав. (№ 104).
3. «Свято української друкованої книги» // Ognisko. — 1924. — N 6. — S. 4.
4. «Стара Україна» // Ognisko. — 1924. — N 3. — S. 4.
5. (ak). Historja strejku / (ak). // Ognisko. — 1924. — N 2. — S. 2.
6. Akcja werbunkowa na naszym terenie // Ognisko. — 1937. — N 7. — S. 2.
7. Bober A. 21 stycznia 1870 / Adam Bober // Ognisko. — 1925. — N 1. — S. 1.
8. Bober A. Fala bezrobocia / Adam Bober // Ognisko. — 1925. — N 9. — S. 1-2.
9. Bober A. Historja drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie / Adam Wiktor Bober. — Lwów, 1926. — S. 143.
10. Bober A. Historja strejku / Adam Bober // Ognisko. — 1923. — N 23/24. — S. 1-2.
11. Bober A. Klęska bezrobocia / Adam Bober // Ognisko. — 1922. — N 5. — S. 1-2.
12. Bober A. List z Warszawy. Po akcji cennikowej we Lwowie / Adam Bober // Ognisko. — 1938. — N 2. — S. 2.
13. Bober A. 1 Maja / A. Bober // Ognisko. — 1922. — N 9. — S. 1.
14. Bober A. Po strajku towarzyszy introligatorskich / Adam Bober // Ognisko. — 1922. — №12. — S.3.

15. *Bober A. Po strejku / A. Bober // Ognisko. — 1922. — N 7. — S. 1-2.*
16. *Bober A. Pod znakiem braterstwa / Adam Bober // Ognisko. — 1927. — N 4. — S. 1-2.*
17. *Bober A. Podajcie dłoń / A. W. Bober // Ognisko. — 1927. — N 2. — S. 1.*
18. *Bober A. Robotnicy graficzni — a strejk generalny / Adam Bober // Ognisko. — 1923. — N 22. — S. 1-2.*
19. *[Bober A.]. Rocznicza znowy / A. B. // Ognisko. — 1926. — N 2. — S. 1.*
20. *Bober A. Święto / Adam Wiktor Bober // Ognisko. — 1923. — N 9. — S. 1.*
21. *Bober A. W obliczu krizysu / Adam Bober // Ognisko. — 1923. — N 8. — S. 2-3.*
22. *Bober A. W 52-gą rocznicę strejku drukarzy lwowskich / Adam Bober // Ognisko. — 1922. — N 2. — S. 1.*
23. *Bober A. W rocznicę walki / A. Bober // Ognisko. — 1924. — N 2. — S. 1.*
24. *Bрудna konkurencja // Ognisko. — 1924. — N 6. — S. 2.*
25. *Brutalny kierownik // Ognisko. — 1927. — N 8. — S. 2.*
26. *[Buniak P.]. Bezrobocie / (p.) // Ognisko. — 1922. — N 1. — S. 2-3.*
27. *[Buniak P.]. Iwan Fedorowicz / (p) // Ognisko. — 1924. — N 4. — S. 1-2.*
28. *[Buniak P.]. Po strejku / (p). // Ognisko. — 1923. — N 23/24. — S. 1.*
29. *[Buniak P.]. Staupigija / (p) // Ognisko. — 1924. — N 3. — S. 2-3.*
30. *[Buniak P.]. Strejk / (p) // Ognisko. — 1924. — N 2. — S. 1-2.*
31. *[Buniak P.]. Wolność słowa / (p.) // Ognisko. — 1922. — N 8. — S. 1-2.*
32. *Buniak P. Zarys historyczny organizacji drukarzy lwowskich / Pofiry Buniak // Ognisko. Jednodniówka wydana z okazji 60-lecia istnienia Stowarzyszenia drukarzy i pokr. Zawodów dla Małopolski Wschodniej «Ognisko» we Lwowie. 1875–1935. — Lwów, 1935. — S. 3–14.*
33. *Curiozum drukarski: Kalendarzyk listonosza // Ognisko. — 1928. — N 1. — S. 4.*
34. *Do historii «Grafji» i «Książnicy-Atlasu» // Ognisko. — 1932. — N 2. — S. 3.*
35. *Do sytuacji // Ognisko. — 1932. — N 1. — S. 1.*
36. *Doroczne Walne Zgromadzenie «Ogniska» we Lwowie // Ognisko. — 1929. — N 6. — S. 3.*
37. *Drożynna // Ognisko. — 1923. — N 5. — S. 1.*
38. *Drożynna książki // Ognisko. — 1924. — N 3. — S. 3 ; N 6. — S. 1.*
39. *Drukarnia Instytutu Staupigialnego // Ognisko. — 1929. — N 11. — S. 4.*
40. *G. Niewłaściwa droga / G. // Ognisko. — 1923. — N 7. — S. 2.*
41. *G. B. Pokłosie układu zbiorowego / G. B. // Ognisko. — 1938. — N 2. — S. 1.*

42. *G. B. Walka z nieuczciwą konkurencją / G. B. // Ognisko.*— 1936. — N 2. — S. 1-2.
43. *Historja naszej walki. Z.Z.Z. // Ognisko.* — 1934. — Lut. — S. 1-2.
44. *Jakie korzyści daje swoim członkom Związek Zawodowy drukarzy, intro-
ligatorów i pokrewnych zawodów? // Ognisko.* — 1933. — Grud. — S. 1-2.
45. *Kłamstwo na krótkie nogi // Ognisko.* — 1930. — N 11. — S. 4.
46. *Koło myja — ne pomyja // Ognisko.* — 1930. — N 7. — S. 4.
47. *Kryzys gospodarczy // Ognisko.* — 1925. — N 8.—S. 1-2.
48. *Na VIII. Zjazd // Ognisko.* — 1928. — N 6. — S. 1.
49. *Najwyższy czas! // Ognisko.* — 1926. — N 1. — S. 1-2.
50. *Nasze święto // Ognisko.* — 1923. — N 4. — S. 1.
51. *Nasze święto // Ognisko.* — 1926. — N 9. — S. 1-4.
52. *Nędza Kołomyjska // Ognisko.* — 1931. — N 9. — S. 3.
53. *O prasę robotniczą // Ognisko.*— 1928. — N 4. — S. 2-3.
54. *O zniesieniu cła na papier // Ognisko.* — 1922. — N 11. — S. 1-2.
55. *Odezwa do towarzyszy drukarskich stojących poza naszą Organizacją //
Ognisko.* — 1932. — N 5. — S. 1.
56. *Odezwa do wszystkich niezorganizowanych Towarzyszy drukarskich //
Ognisko.* — 1936.— N 4.— S. 1.
57. *Ognisko: Jednodniówka wydana z okazji 60-lecia istnienia Stowarzy-
szenia drukarzy i pokr. Zawodów dla Małopolski Wschodniej «Ognisko»
we Lwowie. 1875–1935. — Lwów, 1935. — 42 s.*
58. *Ojciec i syn // Ognisko.* — 1932. — N 4. — S. 4.
59. *Paszek S. Z bagna dankiewiczowskiego / St. Paszek // Ognisko.*—1931. —
N 7. — S. 3.
60. *50-letni jubileusz pracy // Ognisko.*—1925. — N 10. — S. 1-2.
61. *Petit. Drożyzna a nasze płace / Petit // Ognisko.* — 1923. — N 19. — S. 2.
62. *Pod adresem niezorganizowanych drukarzy Małopolski Wschodniej //
Ognisko.* — 1928. — N 3. — S. 3.
63. *Przeciwnik urlopów... // Ognisko.* — 1927. — N 8. — S. 2.
64. *Przed V zjazdem // Ognisko.* — 1922. — N 15. — S. 1-2.
65. *Racjonalność polityki celnej? // Ognisko* — 1928. — N 2. — S. 1-2.
66. *Słowa a czyny // Ognisko.* — 1926. — N 11.— S. 2.
67. *Słowa a czyny // Ognisko.*— 1928. — N 9. — S. 2.
68. *Sprawa drukarni Stauropigijalnej // Ognisko.*— 1925. — N 9. — S. 3.
69. *Sprawozdanie Stowarzyszenia drukarzu i pokrewnych zawodów dla Ma-
łopolski Wschodniej Ognisko we Lwowie oraz Związku zawodowego dru-
karzu i pokrewnych zawodów w Polsce (okręg Lwów) za rok 1927. —
Lwów, 1928. — S. 1.*
70. *Stauropigija // Ognisko.* — 1924. — N 6. — S. 4.

71. Staupigija // Ognisko. — 1925. — N 3. — S. 4.
72. Strajki włoskie // Ognisko. — 1933. — Grud. — S. 3.
73. Strejk w «Biblosie» // Ognisko. — 1932. — N 2. — S. 4.
74. Strejk w druk. OO. Bazylianów w Żółkwi // Ognisko. — 1925. — N 5. — S. 5.
75. Strejk w Żółkwi trwa // Ognisko.—1925. — N 6. — S. 5.
76. *Strichpunkt*. Na czasie / *Strichpunkt* // Ognisko. — 1923. — N 6. — S. 2.
77. Strzał w kulturę // Ognisko. — 1938. — N 1. — S. 4-5.
78. Sztuka drukarska czy partactwo // Ognisko. — 1928. — N 2. — S. 4.
79. Ś. p. Szczęśny Bednarski (Wspomnienia na czasie) // Ognisko. — 1929. — N 10. — S. 2-3.
80. Śmieciarze zawodu drukarskiego // Ognisko. — 1931. — N 9. — S. 2-3.
81. Święto książki // Ognisko. — 1924. — N 4. — S. 3.
82. Święto proletariatu // Ognisko. — 1924. — N 3. — S. 1.
83. Święto proletariatu // Ognisko. — 1925. — N 4. — S. 1.
84. *Tadeusiewicz H.* «Ognisko. Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów» : (okres pierwszy 1895–1900) / *H.Tadeusiewicz* // *Roczniki Biblioteczne.* — 1978. — Zesz. 1/2. — S. 57-116.
85. 350-lecie książki ukraińskiej // Ognisko. — 1924. — N 2. — S. 4.
86. Uchwały VI zjazdu // Ognisko. — 1924. — N 8.— S. 1-2.
87. (v.). Krytyczny stan / (v.) // Ognisko. — 1923. — N 15. — S. 1.
88. Walka cennikowa towarzyszy introligatorskich // Ognisko. — 1922. — N 11. — S. 4.
89. Warszawskie połączenie // Ognisko. — 1927. — N 5. — S. 2-3.
90. Wezwanie! // Ognisko. — 1937. — N 8. — S. 1.
91. Wezwanie do towarzyszy drukarzy i introligatorów, stojących poza Organizacją // Ognisko. — 1933. — Grud. — S. 1.
92. Witajcie! // Ognisko. — 1926. — N 8.— S. 1.
93. «Wolny» przemysł // Ognisko. — 1929. — N 1. — S. 2-3.
94. Wystawa druków starożytnych // Ognisko.—1924. — N 2. — S. 4.
95. Z galerii wyzyskiwaczy (Korespondencje ze Stanisławowa) // Ognisko. — 1937. — N 2. — S. 3-4.
96. Z V zjazdu // Ognisko.— 1922. — N 16. — S. 1.
97. Z żółtego podwórka // Ognisko.—1930. — N 8. — S. 4.
98. Zagranicą, czy w kraju? // Ognisko.—1929. — N 2. — S. 1-2.
99. Związki niecennikowców // Ognisko. — 1932. — N 3. — S. 3-4.
100. Zyg. W jedności siła / Zyg. // Ognisko. — 1937. — N 9. — S. 1.
101. (żet.). Drożynna / (żet.) // Ognisko. — 1922. — N 5. — S. 1.
102. (żet.). Pokłosie strejkowe / (żet.) // Ognisko. — 1922. — N 8. — S. 1.
103. «Żółci» we Lwowie // Ognisko. — 1930. — N 10. — S. 4.